

PAPER DETAILS

TITLE: DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ, AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'NİN TARIM POLİTİKALARI:
KARSILASTIRMALI BİR İNCELEME

AUTHORS: Sadettin GÜLTEKİN

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/201976>

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ, AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’NİN TARIM POLİTİKALARI: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Sadettin GÜLTEKİN¹

ÖZ

Tarım sektörü, dünyada bütün ekonomiler özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Bu sektör, ekonomiler için önemli bir gelir, istihdam ve döviz kaynağıdır. Bu sektör yoksul toplum kesimleri için hayat sigortası gibidir, açlık ve gıda yetersizliği için çıkış yoludur. Türkiye’nin tarım sektörü, Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne tam üyeliği için bir engel olarak görülmektedir. Fakat bu sav doğru değildir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuraları ve ilkelerine göre, AB ve Türkiye gelecek yıllarda tarımsal ticarete herhangi bir kısıtlama uygulayamayacaklardır. Bu nedenle AB gibi Türkiye de, tarımda doğrudan gelir desteği sistemini başlatmıştır. Doğrudan gelir desteği sisteminin kaynağı her ülkenin kendi bütçesinden gelmektedir. Bu açıdan, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği, AB tarımsal fonları üzerine herhangi bir yük getirmeyecektir. Avrupa Birliği ortak tarım politikasında reforma devam etmektedir. AB, çiftçilere doğrudan ödeme sistemi başlatmıştır. Doğrudan ödemeler politikası, AB politikacılarına, DTÖ çok taraflı tarım görüşmelerinde de daha fazla esneklik sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin tarım sektörünü etkileyen üç temel tarımsal politika alanı olan DTÖ tarım politikaları, AB’nin OTP’si ve Türkiye’nin tarımsal politika reformlarının benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulmasına çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Politika Reformları, Doğrudan Ödemeler, Çok Taraflı Görüşmeler.

JEL Sınıflandırması: F13, Q17, Q18.

WORLD TRADE ORGANISATION, EUROPEAN UNION AND TURKEY’S AGRICULTURAL POLICIES: A COMPARATIVE ENQUIRY

ABSTRACT

Agricultural sector is very important for all economies in the world especially developing countries. This sector is an important source of income, employment and foreign exchange for economies. This sector is especially important for developing economies because this sector is a life insurance for poor people and way out for famine and scarcity of food. Turkey’s agricultural sector is seen as impediment for the Turkey’s full membership to the European Union (EU). But, this argument is not true. According to rules and principles of World Trade Organization (WTO), both EU and Turkey cannot be implementing any restrictions on agricultural trade in coming years. Because of this, like EU, Turkey introduced direct income support system at the agricultural sector. The resources of this direct income support system are comes from every countries own budget. From this point, the full membership of Turkey to EU will not bring any burden on the EU agricultural funds. The European Union is continuing to reform its Common Agricultural Policy. EU introduced direct payments system to farmers. The direct payments policy will allow EU policymakers more flexibility at the multilateral agricultural negotiations of the WTO.

At this study, we are trying to find similarities and differences between tree main agricultural policy areas that affecting Turkey’s agricultural sector: WTO agricultural policies, EU’s CAP and Turkey’s agricultural policy reforms.

Keywords: Agricultural Policy Reforms, Direct Payments, Multilateral Negotiations.

JEL Classification: F13, Q17, Q18.

¹ Yrd.Doç.Dr., Rize Üniversitesi, Rize MYO, sdgultekin@gmail.com

1. Giriş

Tarım sektörü tüm ülkelerin, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli yer tutmaktadır. Bu sektör, nüfusun beslenmesi için bitkisel ve hayvansal protein sağlar. Ayrıca önemli bir gelir, istihdam ve döviz kaynağıdır. Yoksul toplum kesimleri için yaşam güvencesi, gelecek için sigorta, açlık ve kıtlık için çıkış yoludur. Tarıma dayalı sanayilerin ham maddesi tarımdan sağlanır. Tarım ülkelerin iç ticaret ve ihracatında önemli rol oynar.

Tüm dünyada artma eğilimi gösteren gıda maddeleri fiyatları ve küresel iklim değişiklikleri nedeniyle, özellikle yoksul ülkelerde çiftçilerin büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarında azalma yaşanmıştır. Çiftçilerin gerek beslenme gerekse geçim kaynağı olan hayvan varlıklarının azalması, tüm dünyada açlık sorununun özellikle Afrika'dan başlayarak hızla yayılmasına ve kronikleşmesine neden olmuştur. FAO ve UNICEF'in verilerine göre; günümüzde bir milyardan fazla insan kronik açlık sorunu yaşamakta olup, bu sayı AB, ABD ve Kanada'nın toplam nüfusundan fazladır. Ayrıca dünyada iki milyar insan da yetersiz ve dengesiz beslenme sorunu ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, tüm dünyada gerek devletlerin gerekse ilgili uluslararası kuruluşların başlıca gündem konularından birisini de "gıda güvenliği ve güvencesi" konusu oluşturmaktadır. Gıda güvenliği ve güvencesi konusu da ülkelerin tarımı, tarım politikaları ve küresel tarım politikaları ile doğrudan ilişkilidir. Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF ve FAO verilerine göre Türkiye'de açlık sorunu olmasa da özellikle çocuklarda yetersiz ve dengesiz beslenme sorunu bulunmaktadır. Türkiye, son yıllarda pek çok tarımsal ve hayvansal üründe dışa bağımlı hale gelmiştir. Son yıllarda hızlanan et ithalatı ve özellikle kurban bayramları öncesinde yoğunlaşan canlı hayvan ithalatı, Türkiye'nin gıda güvenliği ve güvencesi yönünde gittikçe daha olumsuz bir duruma sürüklendiğini göstermektedir. Türkiye'de kırsal alanda yaşayan toplum kesimlerinin beslenmesinde çok önemli yeri bulunan tarımsal üretimin, plansızlık, politikasızlık ve uluslararası anlaşma ve konvansiyonların Türkiye'ye yüklediği yükümlülükler nedeniyle azalması, tarım kesimini bir geçim alanı olmaktan hızla uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle, dünyada pek çok ülkenin ve milyarlarca insanın karşı karşıya bulunduğu açlık sorunu, çiftçiler tarımsal üretimden çekilince Türkiye'de de kronikleşebilir. Çünkü Türkiye gibi nüfusu 70 milyonu aşan bir ülkenin, bitkisel tarım ve hayvancılık sektöründe yaşanan üretim daralması karşısında, yoksulluk, dengesiz beslenme ve ileride ortaya çıkması muhtemel bir açlık sorununu çözmesi mümkün değildir. Bu nedenle, Türkiye, uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini de dikkate alarak, tarımda köklü bir dönüşüm ve planlama çalışmalarına öncelikle başlamalıdır.

Türkiye'de, tarımsal üretimin iç talebi karşılamadığı ürünlerde ithalat yapılmaktadır. İthalatı yapılan ürünler sayı ve miktar olarak yıldan yıla artış göstermektedir. Bu durum bir ülkenin gıda güvenliği yönünde gittikçe olumsuz bir duruma düştüğünü ifade etmektedir. Çünkü gıda güvenliği bakımından en önemli husus sürdürülebilirliktir. Oysa küreselleşen dünyada sıkça yaşanan finansal krizler nedeniyle ülkeler dış ödeme güçlükleri ile karşılaşmaktadırlar. Özellikle dış ticaret açıkları ve

dış borçları yüksek olan ülkeler bu tür finansal krizlerden daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle, sürekli dış ticaret açığına yol açan bir ekonomik yapı içerisinde ithalata dayalı politikalar dış borçların aşırı büyümesine neden olarak uzun dönemde yaratabileceği finansal krizler nedeniyle açlık sorununun ortaya çıkmasına yol açabilir.

Diğer yandan, tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinde hızlı bir artış süreci yaşanmaktadır. Bu süreç, tarım ürünleri ticaretinde DTÖ Tarım Anlaşması gereği üye ülkelerin tarım ürünleri ticaretinde uyguladıkları ticaret engellerini aşamalı olarak kaldırmaları sonucu oluşan "tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi" nedeniyle yaşanmaktadır. Tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi ve dünya ticaretinde önemli paya sahip olan AB'nin uyguladığı Ortak Tarım Politikası (OTP), Türkiye'de tarım sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir.

Son yıllarda, uluslararası ticarete yaşanan gelişmeler, tarımsal faaliyetlerin rekabetçi bir biçimde yürütülmesini gerektirmektedir. Özellikle DTÖ anlaşmaları ve kuralları gereği ortaya çıkan "yeni ticaret anlayışı" tarım ürünleri piyasalarında artan rekabet ve azalan desteklemelere yol açmaktadır. Uluslararası konvansiyon ve anlaşmaların, gelecek dönemlerde, tarımsal üretim ve destekleme politikalarında kısıtlayıcı bir faktör olması kaçınılmazdır. Bu nedenle Türkiye, tarım politikalarını belirlerken, bu politikaların, DTÖ ilkeleri ve AB'nin OTP'sına uyumunu da gözetmek zorundadır.

DTÖ Tarım Anlaşması ile getirilen tarım ürünlerinde; ihracat sübvansiyonlarının indirim taahhüdü kapsamına alınması, tarife dışı engellerin tarife eş değerlerine dönüştürülerek tamamen kaldırılması, gümrük tarifelerinin indirilmesi, tüm piyasalarda haksız rekabetin önlenmesi, monopol uygulamalarının yasaklanması, ticaretle ilgili alanlarda yerli ve yabancı ürün yada üreticiler arasında ayırım gözetilmemesi gibi ilkeler serbest ticaret yönünde atılmış önemli adımlardır. Dünya tarım ürünleri ticaretinin bu ölçüde serbestleştirilmesi, Türkiye dâhil, Gelişmekte Olan Ülkelerin genel olarak ihracat şansını artırarak, kalkınmalarına olumlu katkı sağlayabilir. Bu da, Türkiye'nin hızla yapısal reformları gerçekleştirmesini sağlayacak, AB'ye entegrasyon sürecini kolaylaştıracaktır (Çelik- Gültekin, 2006:47).

Türkiye'nin tarım politikaları, AB'ye tam üyelik süreci, DTÖ ile sürdürülen ticaret görüşmeleri, gıda güvenliği ve çevre konuları gibi pek çok değişkenin sürekli belirsizliklere yol açan etkilerinden soyutlanamaz. Türkiye, tarım politikalarını belirlerken, bu politikaların özellikle DTÖ ve AB'nin tarım politikalarına uyumunu da gözetmek zorundadır. Bu uyumun sağlanabilmesi için; DTÖ ve AB tarımsal politikalarının birlikte ele alınarak bu politikaların Türkiye'nin tarım sektörü üzerinde yaratabileceği etkilerin incelenmesi gerekmektedir.

2. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 1948'den 1995 yılına kadar sanayi mallarında küresel ticaretin kurallarını belirlemiş ve bu mallarda

büyük ölçüde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacını gerçekleştirmiştir. GATT'ta ticaret görüşmelerinden “istisna” tutulan tarım sektörü, 1994 yılında tamamlanan Uruguay Turu ile serbestleşme sürecine girmiştir. Uruguay Turu sonrasında kurulan ve GATT'ın yerini alan DTÖ çerçevesinde, Tarım Anlaşması (TA) imzalanmış ve 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

GATT tarafından daha önce gerçekleştirilen Dillon, Kennedy ve Tokyo Turlarında gündem dışı kalan tarım sektörü, 1986 yılında başlayan Uruguay Turunda en kritik tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası dünya tarım piyasalarında sübvansiyonlar savaşına dönüşen pazar mücadelesinin ve ticari karmaşanın yaşanması, DTÖ'nün tarım ürünlerinde de serbest ticaret politikalarına yönelmesine ortam hazırlamıştır.

Uruguay Turu, büyük ölçüde ABD, AB ve Cairns Grubu (Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Arjantin, Brezilya gibi tarımsal üretimi çok büyük olan 14 ülke) ülkelerinin çekişmeleri ve pazarlıklarına sahne olmuştur. Özellikle, zengin doğal kaynakları ve tarıma elverişli iklim özellikleri sayesinde tarımsal üretimi yüksek olan ve tarımda daha az korumacı bir politika izleyen Cairns Grubu ülkeleri, tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesini ve gelirlerini artırmayı amaçlamışlar, dolayısıyla, “karşılaştırmalı üstünlükler” teorisine dayanarak serbest ticareti savunmuşlardır. ABD de bu görüşün savunucusu olmuştur. Tarım sektöründe, ülke içi ve sınır-daki korumaları yüksek olan AB ve Japonya, bu görüşe karşı çıkmıştır. Uzun süren müzakereler sonucunda, Tura katılan 125 ülke, tarım sektörüne yönelik tarife dışı engellerin gümrük tarifelerine çevrilmesi, ihracata sağlanan sübvansiyonların azaltılması, iç desteklemelerin kaldırılması ve ithalatın artırılmasına ilişkin TA'yı imzalamıştır.

Toplam 550 sayfa bulan DTÖ anlaşmalarının 20 sayfasını oluşturan TA ile; tarım ürünleri dış ticaretinin tamamen serbestleşmesinden çok, serbest ticareti engelleyen korumacı politikaların belirlenmesi, kontrol altına alınması ve tarımsal alanda korumacılığın aşamalı şekilde kaldırılması hedeflenmektedir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve en az gelişmiş ülkeler için farklı oran ve sürelerde taahhütte bulunabilme olanağı tanıyan TA ile pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler alanlarında yeni düzenlemeler getirilmektedir. Pazara giriş; tarımsal ürünler ithalatı üzerine uygulanmakta olan koruma oranlarının azaltılması ve tarımsal ürünler ithalatının sadece tarifelere konu olması ile ilgilidir. İhracat Sübvansiyonları; sübvansiyonlu ihracatın ve sübvansiyonlu ihracatın gerçekleştirilmesi için bütçeden yapılan harcamaların azaltılması ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. İç destekler; indirim taahhütlerinde, 1986-1988 yılı verileri baz alınarak tarım sektörüne sağlanan desteklerin azaltılması ile ilgilidir ve referans fiyatıyla iç fiyat arasındaki farkın üretim miktarıyla çarpımı şeklinde hesaplanan “Toplu Destek Ölçümü” adı verilen bir kavrama dayanmaktadır (WTO, 1995).

3. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

AB'nin en önemli politikalarından olan OTP, tarım kesiminde yaşayanların ve çiftçilikle uğraşanların düzenli ve diğer sektörlerle göre dengeli bir gelir elde edilmesini sağlamaya yönelik bir politikadır. OTP'nin finansmanı AB bütçesi içinde yer alan Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) tarafından yürütülmektedir. 1962'de imzalanan 25/1962 sayılı tüzük ile FEOGA'nın kurulması kararlaştırılmıştır. 1964 yılında FEOGA, garanti ve yönlendirme bölümü olmak üzere 2 kısma ayrılmıştır.

AB'nin en eski ve en karmaşık politikası olan OTP ile Birlik içindeki olası gıda yetersizliklerini gidermek, verimli, sağlıklı ve çevre dostu bir üretim altyapısı oluşturmak ve AB'nin gıda alanındaki dışa bağımlılığını ortadan kaldırmak hedeflenmektedir (IKV, 2012). Bu hedef doğrultusunda uygulanan politikalar ile Birlik içerisindeki tarımsal ürün üreticilerine çeşitli destekler sağlanırken, Birlik içindeki ve dışındaki tüketiciler açısından bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

AB'nin OTP'sı, Birlik içindeki tüketicilerin gıda maddelerine aynı ürünün üçüncü ülkelerden ithal fiyatından daha yüksek fiyat ödemelerine yol açmaktadır. Üye ülkeler için ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin her ikisi de söz konusudur. Ayrıca, AB tarımsal politikaları oldukça korumacı ve israfkardır. OTP, tarımsal ürünlerin dünya fiyatlarını istikrarsızlaştırmakta ve baskı altında tutmaktadır. Bu durum, AB'nin dünya ticaretindeki payının büyüklüğü nedeniyle üye ülkeler için kazanç sağlarken, dünyanın geri kalanı için, tarım ürünleri ithalatındaki engellerin korunması nedeniyle kayıplar oluşturmaktadır. Küresel bakımdan, ticaret engellerinde genel indirimler, bölgesel grupların hareketlerinden çok daha tercih edilebilir gelişmelerdir (Upton, 2001:22).

Bu nedenle, AB'nin kendi içinde en çok tartıştığı konulardan birisi olan OTP, artık birlik dışındakileri de birlik içindekiler kadar yakından ilgilendirmektedir. OTP, Fransa'nın beklentileri doğrultusunda 1962 yılında uygulamaya konulmuştur. OTP'nin amacı Birlik topraklarında gıda üretimini arttırmak ve dış pazarlara bağımlılığı en aşağı düzeyde tutmaktır. Bu amaçla yüksek oranlı ithalat vergileri ve ihracat destekleri belirlenmiş ve üretimi artırıcı politikalar uygulamaya konulmuştur. Topluluğun bu politikalarını sürdürülmesi Fransa, İtalya gibi tarım ülkelerince oldukça tatmin edici bulunurken; diğer üretim alanlarında topluluk üyesi gelişmiş ülkeler, yaygın ve yoğun tarımın doğaya verdiği zarardan rahatsız olan çevreci gruplarla birlikte bu politikanın karşıt kanadını oluşturmuşlardır. Birlik topraklarında aşırı ve pahalı üretimin desteklenmesinden doğan yüksek bedelin bölüşümü şüphesiz ekim alanları sınırlı, çiftçi sayısı az bölgelerin tepkisini çekmiştir.

AB'nin genişleme süreci ile birlikte, etkisi daha fazla hissedilen korumacı tarım politikası, Uruguay Round'la başlayan ve Doha Anlaşması'na kadar uzanan süreçte uluslararası ticaret açısından DTÖ'nün başlıca gündem konularını oluşturmuştur. DTÖ ticaret görüşmelerinde AB, tarım ve hayvancılığa verdiği desteğin rekabet

edilemezliği bağlamında eleştirilmiştir. Bu nedenle OTP’de reform yapma ihtiyacı artan şekilde hissedilmeye başlamıştır.

Aslında AB üyeleri OTP’ de reform yapmayı kendi aralarında uzun süredir görüşmekteydiler. Konu, bazı birlik üyelerinin baskısı sonucu (DTÖ’de alınan kararlardan bağımsız olarak) AB Tarım Komisyonunda tartışılmaktaydı. Birliğin genişlemesinin devam etmesiyle İngiltere ve Hollanda’nın başını çektiği grup, Uruguay ve Doha’da alınan kararların da verdiği güvenle seslerini yükseltmişlerdir. Macaristan ve Polonya gibi Birliğe yeni katılan üyelerin ek maliyet getirecek olması Birlik üyesi ülkelerin, yeni katılan üyelerin OTP kapsamında yer alan desteklerden yararlandırılmaması ve OTP’nin köklü bir reforma tabi tutulması düşüncesini gündeme getirmiştir.

4. AB Ortak Tarım Politikası Reformları

Zaman içinde değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla OTP’de reform ihtiyacı doğmuştur. Yüksek fiyat, sınırsız destekleme ve etkin koruma ilkelerine dayanan OTP, iki temel sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki; üretim fazlalarıdır. Başlangıçta tarımsal yapının oluşturulması ve tarımsal üretimin güvenliğini sağlamaya yönelik OTP, daha sonra önemli üretim artışlarına yol açmıştır. İkinci temel sorun; bütçe maliyetidir. Roma Antlaşması’nda öngörülen “tarımsal gelirlerin artırılması” amacından kaynaklanan ve arzın sürekliliğini sağlayacak bir araç olarak öngörülen müdahale alımları, zamanla üretimi körükler hale gelmiştir. Bu sorunlara Topluluğun her genişlemesiyle OTP’nin karşılaştığı yeni olguları da eklemek gerekir (Karluk, 1998:220).

AB tarım sektörü, dünyada en fazla korunan ve aşırı sübvansede edilen tarım sektörlerinden biridir. Bu nedenle AB, birçok üründe aşırı arz fazlalıklarının azaltılması sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden, OTP oldukça sınırlandırılmakta ve bazı ürünlerde yeni düzenlemeler getirilmektedir (BYGM, 2001).

1992 öncesinde, tarımsal ürünler, fiyat ve pazar destek sistemleri ile fazla ürünün satın alınması ve AB dışından ithalatın sınırlandırılması ile desteklenmekteydi. 1992 yılında ilk defa tarımın GATT kapsamına alınması AB ülkelerini OTP ile sağlanan tarımsal destek sistemlerinde önemli değişiklikler yapmaya zorladı. Bu ilk OTP reformudur. OTP’de yapılan bu esaslı reform, 1992 yılında, tarımdan sorumlu komisyon üyesi Ray Mac Sharry tarafından, “OTP’de gelişmeler ve OTP’nin geleceği” üzerine sunulan iki tartışma belgesi ile başlamıştır. 1992 yılında yapılan OTP reformunun (Mac Sherry reformu) esas öğeleri şunlardır:

1. Tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi ve fiyatların iç ve dış piyasanın rekabetine açılması,
2. Çiftçilerin gelir kayıplarının tazmin edilmesi,
3. Yeni piyasa düzeninin kurulması,

4. Çevre koruma önlemlerinin alınması,

OTP'de ikinci önemli reform Gündem 2000 paketi içinde, Mart 1999'da AB Komisyonunun Berlin Toplantısında kabul edilmiştir. Gündem 2000 ile kabul edilen OTP reformunun esas öğeleri şunlardır:

1. Tarımsal ürünlerde rekabetin artırılması,
2. Çiftçilere en uygun hayat standardının sağlanması,
3. Tarımda çalışanlar için yeni iş alanlarının ve başka gelir kaynaklarının yaratılması,
4. Kırsal kalkınma için yeni politika uygulamalarının başlatılması,
5. Yapısal sorunların çevreye daha duyarlı arayışlarla çözümlenmesi,
6. Gıda kalitesi ve güvenliğinin geliştirilmesi,
7. Tarımsal mevzuatın basitleştirilmesi ve uygulamanın bölgeselleştirilmesi,

Yürütülen bu ikinci OTP reformu kapsamında ayrıca iç piyasalarda tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi gerçekleşmektedir. Buna göre, örneğin 2000 yılından itibaren sığır etinde %20, tahıllarda %15 ve 2005 yılından itibaren de süt fiyatlarında %15 fiyat azalması gerçekleşmesi öngörülmüştür. AB Ortak Tarım Politikası kapsamında yapılan bu düzenlemeler ve DTÖ kapsamında yürütülen yeni tur dünya ticaret görüşmeleri tüketiciler için daha düşük gıda fiyatları ile sonuçlanacaktır (CAP Reform).

Gösterilen bu çabalar, özellikle iç destekleme fiyatlarının düşürülmesi, Avrupa Birliği'nin, dünya tarımsal piyasalarını istikrara kavuşturma çabalarına önemli bir katkısıdır. Avrupa Konseyi, Gündem 2000 çerçevesinde gerçekleştirilen OTP reformunu DTÖ ile yürütülen ticaret görüşmelerinin anahtar ögesi olarak görmektedir.

Ayrıca, AB Tarım Bakanları Konseyi, Gündem 2000 reformları kapsamında, 26 Haziran 2003 tarihinde yapılan bir toplantıda OTP'de köklü değişiklikler yapılmasını kararlaştırmıştır. Alınan karar, AB'nin tarımsal desteklerinin büyük bölümünün üretimden bağımsız bir şekilde kullanılmasını ve çiftçilere istedikleri ürünleri üretme imkânının sağlanmasını öngörmektedir. Bu reformlar ile birlikte, AB'de yerleşik çiftçilere, üretimden bağımsız olarak tek bir ödeme sistemi oluşturulmuş ve ödeme koşulları gıda güvenliği, hayvan refahı ve çevre koruması gibi faktörlere bağlanmıştır (DTM, 2007:107).

Bu reform, AB'nin tarım sektörüne desteğini tamamen değiştirmekte, desteklerin finansal yükünü tüketicilere ve vergi mükelleflerine yönlendirmekte ve üreticilere piyasa talebine uygun üretim yapma serbestliği tanımaktadır. Gelecekte, sübvansiyonların büyük çoğunluğu üretim hacminden bağımsız olarak ödenecektir. Ayrıca tek ödeme sistemine geçilerek üreticilere sadece doğrudan gelir desteği sağlanacaktır (Kelch- Normile, 2004:11).

Bu reform ayrıca, sürmekte olan DTÖ ticaret görüşmelerinde AB'nin önerilerde elini güçlendirecektir. Aynı zamanda, doğrudan ödemeler, AB'nin tarımsal desteklerinin, önemli oranda, DTÖ kurallarına göre yasak iç destekler (amber kutu) olarak sınıflandırılan iç desteklerden ticaret bozucu etkisi minimum veya hiç bulunmayan desteklere (yeşil kutu) kaydırılması anlamına da gelmektedir.

OTP'de reform süreci devam etmektedir. OTP'nin 2013 sonrası hedefleri Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan bir raporda ortaya konulmuştur. Buna göre OTP'nin 2013 sonrası hedefleri şunlardır (<http://ec.europa.eu>, 2012):

1. Uygun ve şeffaf fiyatla, güvenli, sağlıklı besin seçme hakkını sağlamak,
2. Tarım alanlarının kullanımının sürdürülebilirliğini sağlamak,
3. Kırsal alanlarda ve bölgelerde yaşayan toplum kesimlerinin faaliyetlerini sürdürmelerini sağlamak,
4. Gıda güvenliğini sağlamak,

AB, üye ülkelerde ortaya çıkan konular ve genişleme politikası nedeniyle oldukça dinamik bir yapıdadır. Bu nedenle OTP'de aşağıdaki nedenlerle yeni bir reform yapılması gereği ortaya çıkmış bulunmaktadır:

1. AB'nin doğruya doğru genişlemesi,
2. DTÖ ile sürdürülen ve diğer ticaret görüşmeleri,
3. Gıda güvenliği (deli dana hastalığı, dioxin, şap hastalığı, genetik değişime uğramış ürünler) konusunda kamuoyu direnci.
4. Çevre konuları.

5. Avrupa Birliği'nin Genişlemesi ve Ortak Tarım Politikası

AB'nin genişleme politikası rekabet politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Dünya'da ülkeler farklı rekabet politikaları izlemektedir. Örneğin; ABD rekabet politikasının özünü beyin göçü oluştururken, Japonya bu konuda fason imalattan yararlanmaktadır. AB rekabet politikasının esasını da genişleme ve AB ekonomik politikalarının etki alanını yeni üyelere genişletme politikaları oluşturmaktadır. AB'nin genişlemesi, Birliğin gelişmiş ülkeleri açısından, kendi ekonomik politikalarını dikte ettirme ve yeni üyelerin ucuz iş gücünden yararlanarak rekabet gücü sağlama avantajı yaratmaktadır. Bu nedenle AB, pazarlarını ve etki alanını artırmak için genişleme politikası izlemektedir. Ancak, genişleme, birlik üyesi ülkelerin, yeni üyelerin sorunlu sektörlerinin problemleriyle karşılaşmasına da yol açmaktadır. Yeni üyelerin sorunlu sektörlerinin başında da tarım gelmektedir.

AB'nin genişlemesi, mevcut kurallar altında AB bütçesine ağır yük getirecektir. Bu nedenle, AB komisyonu, mevcut OTP kurallarının yeni katılan üyelere

uygulanmayacağına ve yeni üyelerin eski üyelerle aynı düzeyde doğrudan yardım alamayacaklarına inanmaktadır (CAP Reform).

Aşırı üretim ve sübvansiyonların bütçe üzerinde yükü nedeniyle, Topluluk, OTP'nin sübvansiyonları azaltacak ve ürün fiyatlarının uluslararası fiyat düzeyinde oluşmasına izin verecek şekilde düzenlemeler yapmıştır. Gerçekten, genişlemenin OTP bütçesine getireceği çok ağır yük dikkate alındığında, hâlâ yeni üyelerin OTP'ye dahil edilip edilmeyeceği bir muammadır (BYGM, 2001).

Tarımsal açıdan genişleme; tarımsal işgücünü ve tarımsal alanları ikiye katlayacak ve iç piyasaya yüz milyon yeni tarımsal ürün tüketicisi eklenecektir. Diğer yandan, genişleme üye ülkeler için tarımsal alanların daha etkin kullanımı gibi yeni fırsatlar da doğuracaktır. Ancak, topluluğa yeni katılan üyelerde pek çok tarımsal sorun vardır ve bu sorunlar önemli bir yeniden yapılanma ve modernizasyon gerektirmektedir. AB bu amaçla, yeni üyelerin yapısal sorunlarının çözümü için SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) Programı Gündem 2000 kapsamında geliştirilmiştir. Bu programın yıllık bütçesi 2000-2006 döneminde yıllık 520 Milyon Euro'dur (CAP Reform).

Kaldı ki, bu program kapsamında verilmesi planlanan yardımlar daha çok, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak ve kırsal nüfusun tarımda tutulmasını ve yeni üyelerden eski üyelere doğru göç etmesini önlemek amacıyla yöneliktir. SAPARD Programının diğer bir amacı ise üye ülkelerin tarımsal mevzuatının AB tarımsal mevzuatına uyumunu gerçekleştirmek amacıyla finansal destek sağlamaktır. AB fonlarından sağlanan bu desteğin, Birliğe 2004'de katılan 10 üyenin tarımsal üretim ağırlıklı ülkeler oldukları dikkate alındığında tarımda yapısal sorunları çöze-meyecek kadar yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin AB'ye maliyeti AB Komisyonu Raporlarında 16 ile 25 Milyar Euro olarak yer almaktadır. Ancak, bu tartışmanın bu gün yapılması son derece anlamsızdır. Bu maliyet kalemlerinden en önemlisi tarımdır. AB Tarım Politikası ise ciddi bir değişim, dönüşüm içindedir. DTÖ'de varılan uzlaşmanın yaratacağı sonuç-lar itibarıyla de böyle olacaktır. Ortak tarım politikasının değişeceği bu şekilde git-meyeceği açıktır (Ülgen, 2004:11).

6. Ortak Tarım Politikası ve Yeni Üyeler

AB Komisyonu'nun 16 Temmuz 1997 tarihli, "AB'nin 21. Yüzyıldaki Güç-lenme ve Genişleme Perspektifi"ni ortaya koyan Gündem 2000 adlı 1300 sayfalık kararı ile artık OTP amaçları Roma Anlaşması'nda yer alan klasik amaçların dışına çıkmıştır.

AB Komisyonu, Gündem 2000 kapsamında önerdiği OTP Reformunda fiyat destekleri yönteminden üreticilere "doğrudan ödeme" yöntemine geçilmesini öner-mektedir. Bu önerileri getirirken AB'nin doğruya doğru genişlemesinin Birlik için-

deki tarımsal arazi miktarını %50 oranında artıracığı dikkate alınmamıştır (Karluk, 1998:82).

Doğrudan ödeme; daha önceki girdi, fiyat ve kredi desteklemelerinin yerine üreticiye doğrudan tarımsal üretim yaptığı birim alan dikkate alınarak verilen bir desteklemedir. Diğer desteklemelerin aksine sadece tarımsal üretim yapan üreticiye ödenen, aracısız ve şeffaf bir destekleme şeklidir. Tarımsal üretim yapan çiftçinin refah ve gelir düzeyini artırmak, yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla yapılan doğrudan ödemeler güncel ve modern bir tarımsal veri tabanı oluşturulmasını gerektirmektedir.

Bu nedenle, doğrudan ödeme sistemine geçme hedefi doğrultusunda AB'nin tarımsal politika amaçları değişmiştir. OTP'nin gelecekteki amaçları şunlardır (Eraktan, 2001:108):

1. Fiyat desteğinin kademeli bir şekilde sona erdirilmesi,
2. Doğrudan yardımlarla üreticilerin gelir kayıplarının kademeli şekilde telafi edilmesi,
3. Yapılacak ödemelerin standartlar ve kalite, insan ve hayvan sağlığı, çevre faktörlerinin göz önüne alınarak yönlendirilmesi,
4. Tarıma yapılan harcamaların azaltılması ve yeni üye adaylarının büyük yardım alamayacakları şekilde harcama kalemlerinin düzenlenmesi,
5. Desteklerde ağırlığın kırsal kalkınmaya kaydırılması.

Bu temel strateji karşısında Türkiye'nin olası bir tam üyelik halinde, başta Yunanistan olmak üzere, daha önce katılmış olan Akdeniz ülkelerinin yararlanmış oldukları Topluluk Tarım Fonu'ndan fazla bir beklentisi kalmamıştır. Topluluk yeni üyelerin yapısal sorunlarını da olabildiğince çözmüş olarak tam üyeliğe geçmelerini öngördüğünden, Türkiye için yapısal ve bölgesel fonlar da uçsuz bucaksız olanaklar sunmamaktadır (Eraktan, 2001:108).

Yeni üye ve aday ülkeler, AB ortak tarım politikası mevzuatını uygulamakla yükümlü kılınmaktadır. Buna göre; Türkiye'de tarım alanında daha önce açılarak dondurulan 11 no'lu Tarım ve Kırsal Kalkınma faslı kapsamında;

- a. Çiftçilere ve sektörde yer alan ürün işleyicileri gibi aktörlere verilen destekler, bazı ürünlere yönelik üretimle ilgili kota düzenlemeleri, bu ürünlerin ithalatına yönelik kısıtlamalar,
- b. Ek tarifeler gibi hususlar ile bunların uygulanmasına yönelik kontrol sistemleri,
- c. Kırsal kalkınma vb. düzenlemeler, konularında uyum çalışmaları yürütülmektedir (İTB, 2010:9).

Türkiye için en son 30 Haziran 2010 tarihinde Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası faslı açılmıştır. Türkiye'nin AB müzakereleri kapsamında 2005 yılından beri müzakereye açılan 13'üncü başlık olan bu fasıl kapsamında; AB Ortak Tarım Politikasının canlı hayvan, hayvansal ve bitkisel ürünlerin topluluk içi ticareti, hastalıklarla mücadele, hayvan refahı, işletmelerin hijyen koşulları vb. hususları içeren bölümleri yer almaktadır (İKV, 2010).

7. Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Tarım Politikaları

Türkiye'de uzun yıllar uygulanan tarımsal destekleme sistemleri AB sistemlerinden oldukça farklı olmuştur. Çünkü Türkiye'de girdilere sübvansiyon ve müdahale fiyatları ile piyasa fiyatlarının desteklenmesi yöntemi esas alınmıştır. Türkiye'de tarım işletmecilerine doğrudan gelir desteği olarak ayrılan fon sınırlı ve düşük düzeyde kalmıştır. AB'de ise OTP'nin temel amaçlarından biri, işletme sahiplerine doğrudan gelir desteğinde bulunmaktır. Doğrudan gelir desteği üretimden bağımsız olarak ödenmektedir. Bu destek türü, daha önce verilen ve üretimi dolaysız olarak artıran girdi desteklerinin ve sübvansiyonların kaldırılması nedeniyle ortaya çıkan gelir kaybını telafi etmeye yöneliktir.

AB'de Gündem 2000'in kabulünden sonra OTP'nin başlıca karakteristik özellikleri değiştirilerek yenileştirilmiş, tarım sektörüne **doğrudan ödeme** sistemi benimsenmiştir. 2005/2006 döneminden itibaren de hububat, sığır eti ve süte **doğrudan üretici desteği** verilmeye başlanmıştır. Bu yeni politika oluşumunda dünya piyasasında AB tarım ürünlerinin rekabet gücünün artırılması, gıda ürünlerinin güvenilirliğinin ve kalitesinin yükseltilmesi ve tarım arazilerinin kullanılmasında çevresel faktörlerin dikkate alınması hususları üzerinde özenle ve ısrarla durulmuştur.

Doğrudan ödemeler, ilk defa 1992 yılında yapılan McSharry Reformu ile OTP'ye dâhil edilmiştir. Bugün OTP harcamalarının dörtte üçü doğrudan ödemelerden oluşmakta olup, bu miktar Topluluğun toplam bütçesinin üçte birine eşittir (Tangermann, 2012).

Türkiye'de tarım politikaları, AB'de olduğu gibi sürekli değişmektedir. AB'nin OTP' de köklü değişiklikler oluşturan tarımsal politika reformunun uygulanmasına 2004 yılında başlanmıştır. Bu reformun başlıca özelliği, tarımsal desteklerde tarihi referans fiyatı uygulaması sisteminden doğrudan ödeme sistemine geçilmesidir. Aynı zamanda Türkiye de, 2000 yılında, yurtiçi girdi ve ürün piyasalarına müdahaleleri azaltmayı amaçlayan reform programı başlatmıştır. Bu program, tarım yapılan alanları esas alan doğrudan gelir ödemesi sistemine geçilmesini içermektedir (Çakmak, 2004:39). Bu reformlarla AB ve Türkiye'nin tarım politikaları benzer yönlerde gelişme göstermiştir.

Türkiye tarafından AB Ortak Tarım Politikası'nın kabul edilmemesi nedeniyle AB, Türkiye'den yaptığı tarım ürünleri ithalatından gümrük vergisi almamasına karşılık, aynı oranda etkili vergi (prelevman), asgari ithal fiyatı, kota gibi korunma

önlemlerini uygulamaktadır. Ayrıca, OTP çerçevesinde Türkiye'ye yapılan tarımsal ürün ihracatına ihracat teşvikleri uygulamaktadır (DPT, 1999:49).

AB ve Türkiye'de tarımsal politikalar farklı yönlerde gelişme seyri göstermiş olsalar da yine de bu politikaların kesişme noktası bulunmaktadır. Bu kesişme noktası ise tarımsal destekleme sisteminde gerek AB'nin gerekse Türkiye'nin DTÖ kuralları gereği yapmak zorunda bulundukları politika değişiklikleridir. Bu politika değişiklikleri sonucu Avrupa Birliği ve Türkiye'nin tarımsal politikaları paralel hale gelecektir.

8. Sonuç

Son yıllarda, Türk tarım sektörünün, Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda ciddi bir engel oluşturduğu yönünde düşünceler gerek AB üyesi ülkelerde, gerekse Türkiye'de gündeme gelmiştir. Ancak, gerçekte Türk tarım sektörü, AB'ye tam üyelik için bir engel oluşturmadığı gibi ek bir yük de getirmeyecektir. Gerek AB ve gerekse Türkiye'nin DTÖ Tarım Anlaşması gereği yürütmekte oldukları İleri Tarım Görüşmeleri bu sonucu doğurmaktadır.

DTÖ Tarım Anlaşması, DTÖ üyesi ülkelerin, tarım ürünlerinde, pazara giriş, iç destekler ve ihracat sübvansiyonları yoluyla sağladıkları desteklerin aşamalı bir şekilde ve belirli oranlarda azaltmasını ve sonuç itibarıyla tamamen ortadan kaldırılmasını öngörmektedir.

AB'nin tarıma sağladığı desteklerin esas kaynağı olan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nun gelirleri AB ülkelerine giren tarımsal ürünler üzerinden alınan gümrük vergilerinden oluşmaktadır. Oysa AB, DTÖ'ye bildirdiği taahhütleri nedeniyle, Türkiye'nin tam üyeliğinin beklendiği yıllarda, tarım ürünleri ithalatına telafi edici vergi, gümrük vergisi, fon vs. adlar altında hiçbir ek yükümlülük, tarife veya tarife dışı engel uygulayamayacaktır. Dolayısıyla, AB Ülkelerinde iç desteklerin ve sübvansiyonların esas kaynağı olan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu gelirleri ortadan kalkacak ve bu fon fiilen işlevini yitirecektir.

Diğer yandan, dünya tarım ürünleri ticaretinde, DTÖ'nün getireceği yaklaşımla tarıma gelir desteğinin pazar müdahalelerine dayalı olarak yapılması yerine, tarımsal üretim miktarından bağımsız olarak verilen doğrudan gelir ödemeleri yoluyla yapılması söz konusudur (Kıymaz, 2002:11). Bu açıdan, diğer DTÖ Üyeleri gibi, AB ve Türkiye'nin, DTÖ ilke ve kuralları gereği uygulayabileceği başlıca destek doğrudan gelir desteğidir.

Doğrudan gelir desteği ödemeleri için gerekli kaynak, her ülkenin kendi bütçesinden sağlanmakta ve AB içinde ortak bir kaynaktan veya fondan doğrudan gelir ödemesi yapılmamaktadır. Bu nedenle, ileride Türkiye'nin olası tam üyeliği nedeniyle, Türk tarım sektörüne sağlanması gerekli olan doğrudan gelir desteği ödemeleri için gereken finansman, yine Türkiye'deki vergi mükelleflerinin ödediği vergilerden

ayrılan bütçe ödeneklerinden sağlanacak, diğer ülkeler için bir yük oluşturmayacaktır.

Dünya ticareti açısından önem taşıyan bir diğer konu da ihracat sübvansiyonlarıdır. AB ülkelerinin de içinde bulunduğu talep fazlası üretim yapan ülkeler, stoklarında biriken bu talep fazlası ürünleri (daha ziyade hububat, şeker ve süt ürünleri) yüksek ihracat yardımları uygulayarak dünya pazarlarına sürmüşler, bunun sonucunda, dünya fiyatlarının normalden daha düşük kalmasına neden olmuşlardır. İhracat sübvansiyonlarında yapılacak indirimler, özellikle dünya fiyatları açısından önem taşımaktadır. İhracatta sağlanan desteklerin azaltılması, dünya tarım piyasalarında daha adil bir rekabet ortamı yaratacaktır (DPT, 1999:43). DTÖ Tarım Anlaşması gereğince AB'nin ve Türkiye'nin taahhütleri nedeniyle, uzun dönemde ihracat sübvansiyonları uygulamadan tamamen kaldırılacaktır.

Yine Tarım Anlaşması gereği, AB ve Türkiye, uzun dönemde pazara giriş önlemleri uygulayamayacaktır. DTÖ üyesi ülkeler tarifeliendirme yapmak zorundadır. DTÖ Tarım Anlaşması ile tarifeliendirme (tarife dışı engellerin eşdeğer gümrük tarifelerine dönüştürülmesi) yoluyla, değişken vergi, ithalat yasakları, miktar kısıtlamaları gibi tarife dışı engellerin tamamen ortadan kaldırılması ve bunların yerine tarifeye dayalı engellerin konulması öngörülmektedir. Pazara giriş ile ilgili kurallar uyarınca, tarifeleştirme ile dönüştürülmüş olanlar dâhil, gümrük tarifeleri aşamalı olarak ve belli oranlarda indirilmelidir. Ayrıca, tarife dışı engellere konu olmuş ürünlerde ithalat, yurtiçi tüketim esas alınarak belirli oranlarda artırılmalıdır. Bu açıdan da AB, tarımsal ürünlere tarife dışı engeller uygulayamayacaktır.

Üreticilere aktarılabilecek olan doğrudan gelir ödemeleri DTÖ üyelerinin taahhütlerinin dışında kalmıştır (WTO, 2004). Bu nedenle, uzun dönemde AB'de ve Türkiye'de uygulanabilecek tek destek doğrudan gelir ödemeleridir.

Dünya Ticaret Örgütü kapsamında yürütülen Doha (Katar) görüşmelerinde karar altına alınan Anlaşmalarla; tarımsal desteklemelerin, ticarete zarar veren çiftçi desteklerinin adım adım kaldırılması karar altına alınmıştır (Çelik-Gültekin, 2006:46-47). Bu nedenle, Türkiye'nin AB'ye üyeliği söz konusu olsa da olmasa da Türkiye, AB ülkelerine olan coğrafi yakınlığı, bazı tarımsal ürünlerde rekabet üstünlüğü ve tarımsal işgücü ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle, OTP'de yapılacak her yeni indirim ve düzenlemeden olumlu etkilenecektir. AB'nin DTÖ kapsamında yürüttüğü "İleri Tarım Görüşmeleri" bütün gelişmekte olan ülkeler açısından olduğu gibi Türkiye açısından da bu sonucu doğurmaktadır.

Kaynaklar

BYEGM (2001), Harmonisation of Turkish Agriculture with the Common Agricultural Policy. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/newspot/2001/may-june/nll.Htm>. Erişim Tarihi:05.06.2006.

CAP Reform (Summary): http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/mtr/sum_en.pdf Erişim Tarihi:10.10.210.

ÇAKMAK, Erol H. (2004), Structural Change and Market Opening in Agriculture: Turkey towards EU Accession, ERC Working Papers in Economics 04/10, Economic Research Center, Middle East Technical University, Ankara.

ÇELİK, Kenan ve Sadettin GÜLTEKİN (2006), Türk Tarımında Yeni Fırsatlar, Türk Tarım Dergisi, Sayı:171, Ankara.

Direct Payments. <http://www.agriaware.ie.htm>. Erişim Tarihi:05.06.2006.

DPT (1999), Türkiye Tarımında Sürdürülebilir Kısa, Orta ve Uzun Dönem Stratejileri, <http://www.ekutup.dpt.gov.tr/tarim/strateji.html>. Erişim Tarihi: 10.10.2010.

DTM (2007), Avrupa Birliği ve Türkiye, 6. Baskı, Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

ERAKTAN, Gülcan (2001), Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası, Uzel Yayınları, İstanbul.

GÜLTEKİN, Sadettin (2005), Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Tarım Ürünleri Ticareti ve Türkiye, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

GÜLTEKİN, Sadettin (2005), AB Politikaları Türk Tarımına Yararlı, Karadeniz Haber Gazetesi, 30.09.2005.

İKV (2010), Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Başlığı Açıldı, <http://www.ikv.org.tr/icerik.asp=2723> Erişim tarihi:10.10.2010.

İKV (2012), Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf> Erişim Tarihi: 15.04.2012.

İTB (2010), Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye, İzmir Ticaret Borsası Dergisi, Temmuz-Eylül 2010 Sayısı.

KARLUK, S.Rıdvan (1998), Avrupa Birliği ve Türkiye. 5.Baskı. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. İstanbul.

KELCH, David and Mary Anne NORMILE (2004), CAP Reform of 2003-04, USDA (United States Department of Agriculture), WRS- 04- 07, www.ers.usda.gov. Erişim tarihi:10.10.2010

KIYMAZ, T. (2002), Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları. <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/ab/kiymazt/hammadde.pdf> Erişim Tarihi: 05.06.2006.

UPTON, Martin (2001), Trade in Livestock and Livestock Products: International Regulation and Role For Economic Development, FAO Livestock Policy Discussion Paper No.6, Italy.

ÜLGEN, Sinan (2004), AB Projesi Ne Getirecek, Kapital Dergisi Geniş Açık, Kasım 2004 Sayısı.

Reform of the Common Agricultural Policy. [http:// www.europa. eu. İnt/ agenda 2000/ index_ en. htm](http://www.europa.eu.int/agenda2000/index_en.htm). Erişim Tarihi: 10.10.2010.

SANVER, Eray (1995), Vergi Sorunları Dergisi, Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Yıl:14, sayı:81, Haziran 1995.

SCADPlus, Agriculture: Introduction. [http:// europe.eu.int/scudplus/en/ htm](http://europe.eu.int/scudplus/en/htm). Erişim Tarihi: 05.06.2006.

TANGERMANN, Stefan (2012), How Can Direct Payments Be Justified After 2013? [www. Reformthecap.eu](http://www.Reformthecap.eu)

WTO (2004), The WTO in Brief; [http:// www.wto.org/english/ thewto_e/ whatis_e/ inbrief_e/ inbr00_e. htm](http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr00_e.htm).

WTO (1995), Agreement on Agriculture. [http://www.wto.org/ english/ docs_e/ legal_e/ 14-ag.doc](http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.doc). Erişim Tarihi:12.04.2012.

<http://www.ec.europa.eu/> The Common Agricultural Policy after 2013, Summary Report, 2012. Erişim Tarihi: 11.04.2012.

